ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

FORS KO‘RFAZI MAMLAKATLARIDAN MARKAZIY OSIYOGA KAPITAL OQIMLARI: IQTISODIY O‘SISH VA MINTAQAVIY INTEGRATSIYAGA TA’SIRI

Sodiqova F.J
JIDU magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.22080096

Annotatsiya
Mazkur maqolada Fors ko‘rfazi mamlakatlari, xususan, GCC davlatlaridan Markaziy Osiyo mamlakatlariga yo‘naltirilayotgan kapital oqimlarining iqtisodiy o‘sish va mintaqaviy integratsiyaga ta’siri tahlil qilinadi. Tadqiqotda Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekistonning 2010–2024-yillardagi panel ma’lumotlaridan foydalanilgan. Kapital oqimlarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini baholashda xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar (FDI), savdo ochiqligi va real YAIM o‘sishi asosiy ko‘rsatkichlar sifatida tanlangan. Ekonometrik tahlil natijalari Fixed Effects modelidan foydalanishni asoslaydi. Hausman testi natijasida mamlakatlarga xos kuzatilmaydigan individual ta’sirlarni hisobga olish zarurligi aniqlandi. Empirik natijalar FDI ko‘rsatkichining YAIM o‘sishiga bevosita ta’siri statistik jihatdan sezilarli emasligini, savdo ochiqligining esa iqtisodiy o‘sish bilan ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlikka ega ekanligini ko‘rsatdi. Shu asosda GCC mamlakatlari kapitalining Markaziy Osiyoga kirib kelishi faqat moliyaviy resurslarni jalb etish vositasi sifatida emas, balki savdo, transport-logistika, energetika, texnologiyalar va ishlab chiqarish kooperatsiyasini rivojlantirish mexanizmi sifatida ko‘rilishi lozim.
Kalit so‘zlar: Fors ko‘rfazi mamlakatlari, GCC, Markaziy Osiyo, xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalar, kapital oqimlari, iqtisodiy o‘sish, savdo, mintaqaviy integratsiya, panel ma’lumotlar, Fixed Effects.

Kirish

So‘nggi yillarda xalqaro kapital oqimlarining geografik tarkibida sezilarli o‘zgarishlar yuz bermoqda. An’anaviy ravishda kapitalning asosiy eksportchilari sifatida qaralgan G‘arb davlatlari bilan bir qatorda, yuqori darajadagi moliyaviy resurslarga ega bo‘lgan Fors ko‘rfazi mamlakatlari ham rivojlanayotgan va o‘tish iqtisodiyotiga ega davlatlarda investitsion faolligini kengaytirmoqda. Ayniqsa, Saudiya Arabistoni, Birlashgan Arab Amirliklari va Qatar kabi davlatlarning xorijiy investitsiyalarni diversifikatsiya qilish siyosati Markaziy Osiyo uchun yangi kapital manbalarini shakllantirmoqda. Mazkur jarayon Fors ko‘rfazi va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning an’anaviy savdo doirasidan investitsiya, energetika, transport, logistika, qayta tiklanuvchi energiya, qishloq xo‘jaligi va raqamli iqtisodiyot kabi yo‘nalishlarni qamrab oluvchi kengroq sheriklik modeliga o‘tishiga olib kelmoqda. 2023-yilda Jiddada o‘tkazilgan birinchi GCC–Markaziy Osiyo sammiti ham mazkur munosabatlarning institutsional jihatdan yangi bosqichga ko‘tarilganini ko‘rsatdi. Tadqiqotlarda ushbu format infratuzilma, energetika, transport va iqtisodiy aloqalarni diversifikatsiya qilish uchun yangi imkoniyat yaratishi qayd etilgan. Ushbu jarayonning iqtisodiy ahamiyati shundaki, Markaziy Osiyo mamlakatlari kapitalga bo‘lgan ehtiyoj bilan birga texnologiya, boshqaruv tajribasi, infratuzilma va yangi bozorlarga chiqish imkoniyatlariga ham muhtoj. GCC davlatlari esa o‘z iqtisodiyotlarini diversifikatsiya qilish va uglevodorod sektoriga qaramlikni kamaytirish maqsadida xorijiy investitsiyalarini kengaytirmoqda. Natijada ikki mintaqaning iqtisodiy manfaatlari o‘zaro to‘ldiruvchi xususiyat kasb etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, maqolaning asosiy maqsadi GCC mamlakatlaridan Markaziy Osiyoga kirib kelayotgan kapital oqimlarining iqtisodiy o‘sish bilan bog‘liqligini empirik baholash hamda ushbu kapital oqimlarining mintaqaviy integratsiyani chuqurlashtirishdagi rolini aniqlashdan iborat.

Asosiy qism

Xorijiy investitsiyalarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri bir nechta nazariy yondashuvlar orqali izohlanadi. Neoklassik o‘sish nazariyasiga ko‘ra, kapital jamg‘arilishi ishlab chiqarish hajmining ortishiga olib keladi, biroq kapitalning chegaraviy mahsuldorligi pasayib borishi sababli uzoq muddatli

o‘sishni faqat kapital hajmini oshirish hisobiga ta’minlash cheklangan. Endogen iqtisodiy o‘sish nazariyasi esa kapital oqimlarining texnologik rivojlanish, inson kapitali va bilimlar transferi orqali uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga ta’sirini ta’kidlaydi. Romer modelida texnologik taraqqiyot iqtisodiy agentlarning investitsiya va innovatsion faoliyati natijasida shakllanadi hamda xalqaro iqtisodiy integratsiya iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirishi mumkin. FDI va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni empirik jihatdan o‘rgangan Borensztein, De Gregorio va Lee FDI texnologiyalar transferining muhim kanali ekanligini aniqlagan. Biroq investitsiyalarning ijobiy ta’siri mamlakatning inson kapitali va texnologiyalarni o‘zlashtirish qobiliyatiga bog‘liq ekanligi qayd etilgan.

Shuningdek, Dunningning eklektik paradigmasi xalqaro investitsiyalarni mulkiy ustunliklar, joylashuv ustunliklari va ichkilashtirish afzalliklari orqali tushuntiradi. Mazkur yondashuv GCC kapitalining Markaziy Osiyoga yo‘nalish sabablarini tahlil qilishda ham muhim ahamiyatga ega. Chunki Markaziy Osiyo mamlakatlarining tabiiy resurslari, geografik joylashuvi, transport koridorlari va rivojlanayotgan iste’mol bozorlari xorijiy investorlar uchun joylashuv ustunliklarini shakllantiradi. Demak, FDI hajmining o‘zi iqtisodiy o‘sishning avtomatik manbai hisoblanmaydi. Uning samarasi investitsiyaning qaysi sektorga yo‘naltirilgani, mahalliy ishlab chiqaruvchilar bilan aloqalari, texnologik transfer darajasi, inson kapitali va institutsional muhitga bog‘liq. Markaziy Osiyo mamlakatlari geografik jihatdan dengizga chiqish imkoniyatiga ega bo‘lmagan bo‘lsa-da, Yevropa va Osiyo o‘rtasidagi transport yo‘llarining kesishgan nuqtasida joylashgan. Ushbu geografik omil mintaqaning transport-logistika, energetika va savdo loyihalari uchun strategik ahamiyatini oshiradi. GCC mamlakatlari uchun esa Markaziy Osiyo yangi bozorlar, tabiiy resurslar, energetika loyihalari va transkontinental transport yo‘nalishlariga chiqish imkoniyatini yaratadi. Shu sababli so‘nggi yillarda GCC–Markaziy Osiyo hamkorligining mazmuni faqat ikki tomonlama savdo bilan cheklanmay, uzoq muddatli investitsion loyihalarni ham qamrab olmoqda.

2026-yilda e’lon qilingan IMF tadqiqotida GCC va Kavkaz-Markaziy Osiyo (CCA) mamlakatlari o‘rtasidagi iqtisodiy aloqalar hali o‘z salohiyatiga nisbatan cheklanganligi, biroq savdo va investitsiyalarni diversifikatsiya qilish orqali ushbu aloqalarni sezilarli kengaytirish mumkinligi ta’kidlangan. Tadqiqotda iqtisodiy diversifikatsiya, infratuzilma, boshqaruv sifati, inson kapitali, innovatsiya va savdoni yengillashtirish asosiy yo‘nalishlar sifatida ko‘rsatiladi. Qozog‘iston va GCC mamlakatlari o‘rtasidagi hamkorlikda energetika, transport va investitsiya yo‘nalishlari alohida ahamiyatga ega. Zamonaviy tadqiqotlarda ushbu aloqalar Markaziy Osiyo va Fors ko‘rfazi o‘rtasidagi transregional iqtisodiy integratsiyaning shakllanayotgan mexanizmlaridan biri sifatida baholanmoqda. O‘zbekiston ham GCC kapitali uchun muhim yo‘nalishlardan biriga aylanmoqda. Saudiya Arabistoni va O‘zbekiston o‘rtasidagi munosabatlarning rivojlanishi energetika, infratuzilma, raqamlashtirish va boshqa investitsion loyihalarni qamrab olmoqda. Shu bilan birga, investitsiya loyihalarining e’lon qilingan qiymati bilan amalda o‘zlashtirilgan investitsiyalarni farqlash muhim hisoblanadi. UNCTAD ma’lumotlariga ko‘ra, Markaziy Osiyoga kirib kelayotgan FDI hajmi mamlakatlar bo‘yicha sezilarli farq qiladi. 2024-yilda O‘zbekistonga FDI oqimi 2,836 mln AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, Qozog‘istonda 2024-yilgi ko‘rsatkich -2,550 mln dollar sifatida qayd etilgan. Ushbu raqamlar kapital oqimlarining mamlakatlar bo‘yicha bir xil emasligini va ularning o‘ziga xos makroiqtisodiy omillarga bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Tadqiqotda 2010–2024-yillar davrida Markaziy Osiyoning beshta mamlakati — Qozog‘iston, Qirg‘iziston, Tojikiston, Turkmaniston va O‘zbekiston bo‘yicha panel ma’lumotlardan foydalanildi. Natijada 5 ta mamlakat va 15 yillik davrni qamrab oluvchi 75 ta kuzatuvdan iborat balanslangan panel shakllantirildi.

Tadqiqotning asosiy o‘zgaruvchilari quyidagicha tanlandi:

- GDP_growth — real YAIMning yillik o‘sish sur’ati;
- FDI — xorijiy to‘g‘ridan-to‘g‘ri investitsiyalarining YAIMga nisbati;
- Trade — tashqi savdo aylanmasining YAIMga nisbati.

FDI ko‘rsatkichi World Bank World Development Indicators bazasidagi BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS indikatori asosida shakllantiriladi. Ushbu indikator IMF Balance of Payments ma’lumotlari, World Bank va OECD ma’lumotlari bilan ta’minlanadi.

Savdo ochiqligi esa NE.TRD.GNFS.ZS — Trade (% of GDP) ko‘rsatkichi orqali o‘lchandi. World Bank ushbu indikatorni milliy statistika organlari, markaziy banklar, OECD va boshqa manbalar ma’lumotlari asosida shakllantiradi.

Empirik model quyidagi ko‘rinishda ifodalanadi:

$GDP_growth_{it} = \alpha_i + \beta_1 FDI_{it} + \beta_2 Trade_{it} + \varepsilon_{it}$

bu yerda:

- i — mamlakat;
- t — yil;
- α_i — mamlakatga xos individual effekt;
- β_1 — FDI ning iqtisodiy o‘sishga ta’siri;
- β_2 — savdo ochiqligining iqtisodiy o‘sishga ta’siri;
- ε_{it} — tasodifiy xatolik.

Pooling, Fixed Effects va Random Effects modellaridan foydalanilib, ular o‘rtasidagi tanlov Hausman testi orqali amalga oshirildi.

Dastlabki pooling modelida FDI koeffitsienti 0,1273 ni tashkil etdi va uning p-qiymati 0,2315 bo‘ldi. Bu FDI va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi oddiy pooled regression doirasidagi bog‘liqlik statistik jihatdan ahamiyatli emasligini ko‘rsatadi. Fixed Effects modelida FDI koeffitsienti -0,0367, p-qiymati esa 0,7129 bo‘ldi. Demak, mamlakatlarning individual xususiyatlari nazorat qilinganda FDI ko‘rsatkichining YAIM o‘sishiga bevosita ta’siri statistik jihatdan ahamiyatli emas. Bunga qarama-qarshi ravishda, Trade o‘zgaruvchisi Fixed Effects modelida 0,0734 koeffitsientga ega bo‘lib, uning p-qiymati 0,00004575 ni tashkil etdi. Bu savdo ochiqligi va iqtisodiy o‘sish o‘rtasida ijobiy hamda yuqori statistik ahamiyatga ega bog‘liqlik mavjudligini ko‘rsatadi. Random Effects modelida ham Trade o‘zgaruvchisi ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bo‘lib, koeffitsient 0,0560 ni tashkil etdi. FDI koeffitsienti esa 0,0020 ga teng bo‘lib, statistik jihatdan ahamiyatsiz qoldi. Model tanlashda Hausman testi muhim natija berdi:

$$\chi^2 = 10{,}093;\ df = 2;\ p\text{-value} = 0{,}006431.$$

p-value 0,05 dan kichik bo‘lganligi sababli Random Effects modeli rad etilib, Fixed Effects modeli afzal model sifatida tanlandi.

Ushbu natijalar muhim ilmiy xulosaga olib keladi: Markaziy Osiyoda investitsiya oqimining mavjudligi o‘z-o‘zidan iqtisodiy o‘sishni ta’minlamaydi. Investitsiyalarning iqtisodiy samarasi ularning mahalliy ishlab chiqarish, eksport, texnologiya transferi va savdo aloqalariga qanchalik integratsiyalashganiga bog‘liq. Bu natija xalqaro adabiyotdagi FDI bo‘yicha xulosalar bilan ham mos keladi. Xususan, Borensztein va hammualliflar FDI samaradorligi qabul qiluvchi mamlakatning texnologiyani o‘zlashtirish qobiliyati va inson kapitaliga bog‘liqligini ko‘rsatgan. Shuningdek, Trade ko‘rsatkichining ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bo‘lishi Markaziy Osiyo iqtisodiyotlari uchun tashqi iqtisodiy integratsiya muhim o‘sish kanali ekanligini ko‘rsatadi. Shu nuqtayi nazardan, GCC kapitalining iqtisodiy samaradorligini faqat FDI hajmi orqali emas, balki investitsiyalarning savdo oqimlarini kengaytirish, eksport salohiyatini oshirish va transport-logistika infratuzilmasini yaxshilashdagi roli orqali baholash maqsadga muvofiq. GCC investitsiyalarining Markaziy Osiyo iqtisodiyotiga ta’sirini uchta asosiy mexanizm orqali izohlash mumkin. Birinchidan, infratuzilmaviy integratsiya. Fors ko‘rfazi kapitali transport, logistika, energetika va infratuzilma loyihalariga yo‘naltirilganda, Markaziy Osiyo mamlakatlarining xalqaro bozorlarga chiqish xarajatlari kamayishi mumkin. Bu esa savdo hajmining oshishiga xizmat qiladi.

Ikkinchidan, ishlab chiqarish va texnologik integratsiya. GCC davlatlarining investitsiyalari faqat moliyaviy kapital emas, balki boshqaruv tajribasi, texnologiya va xalqaro biznes tarmoqlariga kirish imkoniyatlarini ham olib kirishi mumkin.

Uchinchidan, savdo integratsiyasi. Investitsion loyihalar natijasida yangi ishlab chiqarish quvvatlari yaratilishi eksport hajmini oshirishi, GCC bozorlari bilan Markaziy Osiyo o‘rtasidagi savdo aloqalarini kengaytirishi mumkin. Shu sababli GCC–Markaziy Osiyo hamkorligini faqat “investor–qabul qiluvchi mamlakat” modeli orqali baholash yetarli emas. Uni tobora ko‘proq transregional iqtisodiy integratsiya modeli sifatida ko‘rib chiqish talab etiladi. 2025-yilgi tadqiqotlarda ham GCC–Markaziy Osiyo

hamkorligining transport, energetika, infratuzilma va iqtisodiy diversifikatsiya yo‘nalishlarida rivojlanayotgani ta’kidlangan.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari GCC mamlakatlaridan Markaziy Osiyoga kapital oqimlarining iqtisodiy ahamiyati ortib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq empirik tahlil FDI hajmining o‘zi Markaziy Osiyo mamlakatlarining qisqa muddatli iqtisodiy o‘sishiga statistik jihatdan sezilarli ta’sir ko‘rsatmayotganini ko‘rsatdi. Shu bilan birga, savdo ochiqligi iqtisodiy o‘sish bilan ijobiy va statistik jihatdan ahamiyatli bog‘liqlikka ega.

Shundan kelib chiqib, quyidagi takliflarni ilgari surish mumkin:

1. GCC investitsiyalarini yuqori qo‘shilgan qiymatli tarmoqlarga yo‘naltirish — faqat xomashyo va infratuzilma bilan cheklanmasdan, qayta ishlash, sanoat, agrotexnologiya, logistika va raqamli iqtisodiyotga investitsiyalarni rag‘batlantirish.
2. Investitsiya va savdoni integratsiyalashgan siyosat sifatida ko‘rish — FDI jalb qilish siyosati eksportni rivojlantirish strategiyasi bilan uyg‘unlashtirilishi kerak.
3. Transport-logistika koridorlarini rivojlantirish — GCC kapitalini Trans-Kaspiy xalqaro transport yo‘lagi, temir yo‘l va logistika markazlari bilan bog‘liq loyihalarga jalb qilish mintaqaviy integratsiyani kuchaytirishi mumkin.
4. Texnologiya transferini kuchaytirish — investitsiya bitimlarida mahalliy korxonalar bilan kooperatsiya, kadrlar tayyorlash va texnologik bilim transferini rag‘batlantiruvchi mexanizmlarni kuchaytirish lozim.
5. Institutsional muhitni takomillashtirish — investorlar uchun huquqiy kafolatlar, investitsiyalarni himoya qilish, nizolarni hal etish mexanizmlari va bojxona jarayonlarini soddalashtirish GCC kapitalini uzoq muddatli investitsiyalarga aylantirishga xizmat qiladi.
6. GCC–Markaziy Osiyo investitsion platformasini shakllantirish — davlatlar, suveren investitsiya fondlari, xususiy investorlar va rivojlanish institutlarini birlashtiruvchi mintaqaviy platforma yirik loyihalarni tizimli ravishda muvofiqlashtirish imkonini beradi.

Umuman olganda, GCC kapitalining Markaziy Osiyoga kirib kelishi mintaqa uchun nafaqat qo‘shimcha moliyaviy resurs, balki iqtisodiy diversifikatsiya, texnologik modernizatsiya va transregional integratsiyani jadallashtirish vositasi sifatida qaralishi lozim. Biroq investitsiyalarning real iqtisodiy samarasi kapital hajmidan ko‘ra uning tarkibi, tarmoqlar bo‘yicha taqsimlanishi, mahalliy iqtisodiyot bilan bog‘liqligi va savdo oqimlarini kengaytirish qobiliyatiga ko‘proq bog‘liq.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Borensztein, E., De Gregorio, J., & Lee, J.-W. (1998). How does foreign direct investment affect economic growth? *Journal of International Economics, 45*(1), 115–135. DOI: 10.1016/S0022-1996(97)00033-0.
2. Dunning, J. H. (1988). The eclectic paradigm of international production: A restatement and some possible extensions. *Journal of International Business Studies, 19*(1), 1–31. DOI: 10.1057/palgrave.jibs.8490372.
3. Romer, P. M. (1990). Endogenous technological change. *Journal of Political Economy, 98*(5), S71–S102. DOI: 10.1086/261725.
4. International Monetary Fund. (2026). *Strengthening GCC-CCA Economic Cooperation*. IMF Working Paper.
5. International Monetary Fund. (2026). *Strengthening GCC-CCA Economic Cooperation*. IMF Working Paper.
6. World Bank. *World Development Indicators: Foreign direct investment, net inflows (% of GDP)*. Indicator BX.KLT.DINV.WD.GD.ZS.
7. World Bank. *World Development Indicators: Trade (% of GDP)*. Indicator NE.TRD.GNFS.ZS.
8. Gusseinov, E., & Sarı, Y. (2025). *The first format of interregional cooperation with Central Asian countries: The case of the Arab Gulf countries*. Ibn Haldun University Press.
9. Kadyrov, A. K. (2026). *From bilateral cooperation to transregional interaction: Uzbekistan and Saudi Arabia in a changing world order*. Oriental Journal of Social Sciences.